

ASMENYBĖS KONCEPCIJA NEOTOMISTINĖJE FILOSOFIJOJE

Viena iš labiausiai paplitusių dabartinės idealistinės filosofijos srovių yra neotomizmas, 1879 m. Vatikano paskelbtas oficialiąja katalikybės filosofija. Šios filosofijos pagrindą sudaro atgaivintas ir derinamas prie dabarties XIII a. žymaus katalikybės filosofo Tomo Akviniečio scholastiškas mokymas. Kaip ir viduramžių scholastika, neotomizmas yra sisteminga filosofija, siekianti racionaliai pagrįsti religinę pasaulėžiūrą.

Remdamiesi pagrindiniais Tomo Akviniečio teiginiais bei dogmomis, neotomistai anaip tol nevengia šių laikų problematikos. Priešingai, jie stengiasi paaiškinti įvairius kitų filosofijos srovių ir šiuolaikinio mokslo keliamus klausimus. Pastaruoju metu pastebimas neotomizmo siekimas suartėti su kitomis filosofijos srovėmis, įtraukti į savo metafizinę sistemą visas jų keliamas reikšmingas idėjas.

Tas suartėjimas ypač išryškėja, sprendžiant žmogaus ir asmenybės klausimus, kuriems daug dėmesio skiria kiekviena religinė filosofija. Juos spręsdamas, neotomizmas suartėja su dabartine iracionalistine filosofija, ypatingai egzistencializmu.

Neotomistinis asmenybės supratimas nusakomas glausta formule: „Asmenybė yra individuali racionalios prigimties substancija“ (Persona est individua substantia rationalis naturae)¹. Ši apibrėžimą Tomas Akvinietis perėmė iš žymaus romėnų filosofo A. Boecijaus.

Aristotelio filosofijoje, kuria remiasi tomizmas, *substancija* yra sąvoka, išreiškianti savarankišką būtį, kuri egzistuoja sau ir savyje ir nereikalauja jokio reiškejo. Pats Tomas Akvinietis skiria tris substancijų tipus. Asmenybę jis apibrėžia pagal tipą, vadinamą *substantia prima*, kuri yra savarankiškas pavienis daiktas, o ne pavienis bendrybės įsikūnijimas. Asmenybė — tai atskira, savarankiška esybė, paskutinis savo esminių ir antraeilį savybių subjektas, nereikalaujantis jokio kito pa-

¹ J. M. Hoban, Thomistic Concept of Person and Some of Its Social Implications, Washington, 1939, p. 35.

grindo. Terminas *racionali* reiškia, kad asmenybė yra dvasinės, nematerialios prigimties substancija, kurios pagrindas yra nemateriali siela. Terminas *individualumas* reiškia, kad asmenybė yra uždara, savita, nepakartojama. Individualumas pagal tomistinę metafiziką yra vienas iš visuotinių būties principų, išreiškiančių individualios esybės vidinį sutelktumą ir išorinį uždaramą. Individas — tai ne savo rūšies vienetas, ne plikas bendrybės atvaizdas, bet ypatinga, nepakartojama būtis, turinti savo, iš rūšies neišvedamą, vertę². Individuali esanti kiekviena substancija.

Kaip matome, neotomistinis asmenybės apibrėžimas yra gana abstraktus. Tačiau būtų klaidinga galvoti, jog tai visiškai bevaisė abstrakcija. Neotomistinė asmenybės koncepcija išreiškia istoriškai sąlygotą filosofinio žmogaus problemų sprendimo atvejį. Sąvokos *substancialumas* ir *individualumas* ne tik turi tam tikrą euristinę reikšmę, bet taip pat nurodo kai kuriuos svarbius asmenybės struktūros bruožus ir jos ryšio su pasauliu pobūdį. Tačiau neotomistinėje filosofijoje šios sąvokos įgauna spiritualistinį, religinį pobūdį.

Asmenybės substancialumo problema dabartiniame moksle ne mažiau aktuali, kaip seniau. Kaip socialinių žmogaus savybių visuma, asmenybė reiškiasi nuolatine veikla, ryšiais su aplinka. Ryšiai su išoriniu pasauliu, atsispindėdami psichofiziologinėse žmogaus savybėse, formuoja vientisą dvasinių bruožų visumą, kuri sudaro vidinio asmenybės pastovumo pagrindą. Šiuo pagrindu formuojasi nauji asmenybės bruožai. Visa tai ir išreiškia substancialumo sąvoka.

Dabartinė psichologija ir sociologija dar nedaug težino, kaip išorinių faktorių poveikyje formuojasi vidinis, dvasinis žmogaus pasaulis. „Mes žinome sąlygas, aplinką iki sąveikos, jos pobūdį ir rezultatus, bet ne tai, kas vyksta „viduje“³. Ne mažiau aktuali yra ir asmenybės individualumo problema. Tačiau tarybinėje literatūroje kol kas ji nušviesta gana paviršutiniškai. Akcentuojamas daugiau genetinis aspektas, biologinės individualiųjų skirtumų prielaidos, o ne jų vieta asmenybės struktūroje.

Neotomistinėje filosofijoje asmenybės substancialumas siejamas su nematerialios, nemirtingos sielos idėja. Pagal idealistinį Tomo Akviniečio mokymą žmogus yra nedaloma materialaus kūno ir nematerialios sielos vienybė. Siela esanti šios vienybės substancinė forma, t. y. aktyvus, lemiantis pradas, o asmenybė — tos formos apraiška.

² T. R. Sanz, Die Ontische Struktur der menschlichen Person nach der Lehre Thomas von Aquin, Madrid, 1962, p. 119—126.

³ Л. П. Буева, Социальная среда и сознание личности, М., 1968, стр. 65.

Neotomistų požiūriu, asmenybės pagrindas — nemateriali, nemirtinga siela — ir galutinis jos tikslas bei paskirtis — absoliučios, dieviškos vertybės — sudaro žmogaus esmę. Kalbėdami apie žmogaus esmės ir kitų savybių pasireiškimą, jo ryšius su pasauliu, neotomistai priartėja prie egzistencialistinio požiūrio. Tai ryškiai matyti prancūzų, iš dalies ir vokiečių, neotomistų pažiūrose. Savo esmę, savo ryšį su aukštesnėmis, dieviškomis vertybėmis ir su pačiu dievu žmogus pergyvenąs kaip rūpestį ir baimę dėl asmeninio savo likimo.

Žmogus, neotomistų manymu, turi savo pastovią esmę, kuri nėra izoliuota nuo pasaulio. Vidiniai asmenybės bruožai, pastebi žymus prancūzų neotomistas Ž. Maritenas, neturi nieko bendro su izoliuota Leibnico monados vienybe⁴. Priešingai, asmenybė tampa pačia savimi, realizuoja savo galimybes tik nuolatinėje veikloje, nuolatinėje sąveikoje su pasauliu. Asmenybės santykiai su pasauliu, Ž. Mariteno teigimu, yra prieštaringi. Tas prieštarumas pasireiškia keletu aspektų: visų pirma tuo, jog vidinis, dvasinis asmenybės gyvenimas ir išorinis pasaulis iš esmės yra skirtingi dalykai. Dvasinį asmenybės gyvenimą išreiškianti subjektyvumo sąvoka. „Subjektyvumas kaip subjektyvumas nekonceptualizuojamas... — sako Ž. Maritenas. — Jis yra nepažinus sąvokos ar vaizdinio būdu, nepažinus moksliniu būdu...“⁵ Vadinasi, dvasinis asmenybės gyvenimas suprantamas kaip iracionali bedugnė. Tuo tarpu išorinis pasaulis, į kurį nukreipta asmenybės veikla, — tai objektyvus dėsningumų, bendrybės, universalumo pasaulis.

Tarp asmenybės subjektyvumo ir išorinio pasaulio objektyvumo esąs nesutaikomas prieštaravimas. Subjektyvumas yra ta asmenybės sfera, kurią sudaro individualios, žmogiškosios būties unikalumas ir vertė, o objektyvus pasaulis — niveliuojanti asmenybę bendrų dėsningumų, reikalavimų, normų tikrovė. Subjektyvioji pusė kryptanti į individualios būties absoliutizavimą, sudievinimą; objektyvioji, priešingai, — į asmenybės slopinimą, paneigimą. „Mano likimas yra daug svarbesnis, negu visų kitų likimas... Kad ir kas atsitinka kitiems, tai tėra tik vaizdai, bet tai, kas atsitinka man, ką turiu padaryti aš pats, yra absoliučiai reikšminga“⁶. Tuo pačiu, samprotauja Ž. Maritenas, aš žinau, kad esu tik menka būties dalelė, kad viskas egzistuotų ir tada, jeigu manęs nebūtų iš viso. Aš žinau, kad kiti mane mato ir žino kaip objektą, nežinodami mano subjektyvumo. Šis prieštaravimas, Ž. Mariteno nuomone, išsprendžiamas, remiantis dievo buvimo idėja. Dievo buvimas pa-

⁴ J. Maritain, *The Person and the Common Good*, New York, 1947, p. 31.

⁵ J. Maritain, *Existence and the Existent*, New York, 1948, p. 69, 83.

⁶ Ten pat, p. 75—76.

rodo, kad aš esu ne pasaulio centras, o tik jo dalis; bet tuo pačiu jis neapriboja, nepaneigia ir mano subjektyvumo.

Moralės srityje subjektyvumo ir objektyvumo antinomija pasireiškianti kaip prieštaringas asmenybės santykis su visuotinai būtinomis moralės normomis. Moralės normos esančios ne kas kita, kaip suvokiama forma išreikštas „prigimties įstatymas“, kuris nurodo galutinį žmogaus gyvenimo tikslą ir paskirtį. Racionaliai pažindamas pasaulį, žmogus suvokia ir universalaus pobūdžio moralės įstatymus. Tačiau protu suvoktos normos pasilieka žmogui „svetimos“. Todėl jam dar reikia jas savaip pergyventi, suderinti su savo individualybe. Jausdamas baimę, baimę dėl savęs, žmogus suderina savo valią su universaliu įstatymu, sutapatina su juo savo unikalią, nepakartojamą būtį. Kiekvieno autentiškai moralaus poelgio universalų įstatymą mes suvokiame savo „nuosavoje, pavienėje egzistencijoje“. Sąveikoje su pasauliu nekintama žmogaus esmė realizuojama individualios būties, individualios egzistencijos pavidalu.

Išnykus individualiam ryšiui su moralės normomis, dingsta žmogaus harmonija su pasauliu, su amžinomis vertybėmis. Tada jis pergyvena susvetimėjimą visose savo veiklos srityse. Klasinės visuomenės gyvenimo formų svetimumą individui neotomistai laiko moralinio žmogaus smukimo, jo vidinių ryšių su absoliutu praradimo padariniu. Socialinių dabartinės visuomenės negerovių priežastys laikomos tik moralinėmis priežastimis, o šios iš viso iškeliamos už visuomeninių santykių ribų.

Iracionalus žmogaus santykių su pasauliu traktavimas neotomistinių asmenybės supratimą iš dalies suartina su egzistencialistiniu. Kaip žinoma, abi šios filosofinės kryptys daug dėmesio skiria egzistencijai. Pagal Ž.-P. Sartrą, egzistencija — tai individualios sąmonės absoliutaus kiti-mo pasireiškimas, būties ir nebūties sąmonėje vienybė, sąmonės ir jos paneigimo vienybė. M. Heidegerio filosofijoje egzistencija suprantama maždaug kaip laisva asmenybės galimybė suvokti ir pergyventi būties prasmę vien savo nepakartojamos individualybės požiūriu.

Egzistencija yra viena iš pagrindinių ir neotomistinės metafizikos kategorijų. Čia ji paprastai gretinama su esmės kategorija. Esmė (essence) suprantama kaip principas, kuris apsprendžia tai, „kas yra“, o egzistencija (existence) — kaip principas, apsprendžiantis tai, „kieno dėka yra“⁷. Žinomas vokiečių neotomistas H. Mejeris egzistenciją apibūdina taip: „Egzistencija yra ne kažkas (aliquid), ne daiktas, ne turinys, ne universalija <...>, egzistencija yra grynas „ad“⁸. Kaip tokia ji yra giliausiai

⁷ G. Klubertanz, Introduction to the Philosophy of Being, New York, 1955, p. 88—90.

⁸ ad (lot.) — priešdėlis, reiškia prisiartinimą ar buvimą netoli ko nors.

vidinis, visą sukurtą būtį apimantis, būtį teikiantis, nebūtį šalinantis... principas"⁹. Kaip matome, neotomistai egzistenciją laiko visų daiktų būties principu, o egzistencialistai ją sieja tik su žmogiškąja būtimi. Tačiau ir vienu, ir kitu atveju egzistencija suprantama kaip iracionali, nepažini, sąvokomis neišreiškiamo žmogaus gyvenimo pusė.

Čia susiduriame su neotomistine egzistencijos pažinimo antinomija, kurią savikritiškai atskleidžia žymus prancūzų neotomistas E. Žilsonas¹⁰. Egzistencijos, kaip individualaus esmės įsikūnijimo, negalima racionaliai pažinti. Jos negalima ir pajusti, nes ji nėra juntama daiktų savybė. Ir vis dėlto neabejotina, jog egzistencija yra pažini. Kokiu būdu ją galima pažinti? Kaip pažinti kito žmogaus subjektyvumą? Tai pasiekama per meilę, atsako Ž. Maritenas, sekdamas Tomu Akviniečiu.

* * *

Kaip jau minėjome, neotomistai žmogaus nelaiko uždara būtybe. Pagal savo prigimtį žmogus yra socialus: jis negali gyventi vienas, jis veržiasi į pasaulį, veržiasi prie kitos asmenybės. Jo substancialumas yra tik ryšio su pasauliu forma, tik būtina jo, kaip vientisos esybės, egzistavimo prielaida.

Žmogus turi bendrauti su kitais žmonėmis jau vien dėl to, kad patenkintų fizinius poreikius. Be to, tik bendraudamas su kitais žmonėmis, jis tobulėja dvasiškai ir morališkai. Remdamiesi šiomis akivaizdžiomis tiesomis, neotomistai grindžia visuomeninių santykių būtinumą. Tačiau kartu neotomistai pabrėžia, jog visuomenė yra tik žmonių veiklos (in agere), bet ne jų esmės (in esse) vienybė. Kaip individuali substancija, žmogus pirmiau egzistuoja, o tik po to veikia. Teisingai teigdami, kad be kitų žmonių, be visuomenės žmogus negali gyventi, negali realizuoti savo galimybių, neotomistai visuomeninius santykius laiko antriniais, išplaukiančiais iš pastovios žmogaus esmės. Visuomenė esanti tik žmonių pastangų, skirtų bendriems tikslams, vienybė.

Pagal ryšių su visuomene pobūdį neotomistai skiria dvi žmogaus puses: individą ir asmenybę. Individu laikoma materialinė, kūniška žmogiškosios būties pusė, o asmenybe — dvasiška, nemateriali jos pusė. Kaip individas, žmogus yra ribotas ir netobulas: jis paklūsta materialaus pasaulio dėsningumams, yra pajungtas visuomenei, kaip dalis visumai. Kaip asmenybė, jis pats yra visuma, aukštesnė už visuomenę, už laikinas vi-

⁹ H. Meyer, Martin Heidegger und Thomas von Aquin, München—Paderborn—Wien, 1964, S. 23.

¹⁰ E. Gilson, Realisme Thomiste et Critique de la Connaissance, Paris, 1947, p. 180—186.

suomenės institucijas, nesuvedamas į jokių socialinius vaidmenis ar pareigas. Nors žmogus, kaip asmenybė, reikalaujamas ryšių, dialogų su kitais žmonėmis, bet pagal savo esmę jis esąs orientuotas į absoliučias dieviškas vertybes. Bendravimas su kitais žmonėmis yra būtina asmenybės tobulėjimo sąlyga ir už visuomenės ribų esančių tikslų siekimo priemonė.

Vadinasi, žmogus neotomistams yra dvejopai orientuotas — horizontaliai ir vertikalčiai. Horizontali orientacija rodo žmogaus priklausomumą nuo visuomenės, bendravimą su kitais žmonėmis, o vertikalioji — jo pakilimą virš bendrų interesų ir tikslų, buvimą kažkuo daugiau, negu bendruomenės nariu¹¹. Visuomenė esanti visuma, atitinkanti individų poreikių lygį. Ji aukštesnė tik už pavienius individus. Galutiniu visuomenės tikslu neotomistai laiko žmonių bendruomenės, kaip vieningo socialinio organizmo, gerį. Tačiau geris, pabrėžia Ž. Maritenas, turi tarnauti visų asmenybių tobulėjimui. Visuomenėje neturi būti keliami pirmykštieji interesai, nei visumos, nei dalių interesai, bet palaikoma pusiausvyra tarp vieno ir kito. Kai visumos interesus nustelbia atskirų individų interesai, atsirandantis anarchistinio pobūdžio klaidos, o kai individų interesus nustelbia visumos interesai, kylantis totalitaristinio pobūdžio klaidos. Idealyje visuomenėje visuma tarnauja dalims, o šios palaiko visumą. Visos dabartinės visuomenės, pažymi Ž. Maritenas, yra daugiau nutolusios nuo tokio idealo, negu ikirikščioniškų laikų miestas¹².

Socialinių negerovių priežasčių neotomistai ieško moralės sferoje, bet ne ekonominiuose visuomenės pakitimuose. Aukštindami asmenybę, jie atitraukia žmogaus gyvenimo tikslus nuo realių socialinių sąlygų, kurios būtinos asmenybei pilnai pasireikšti.

¹¹ E. L. Mascall, *The Importance of Being Human*, New York, 1958, p. 45.

¹² J. Maritain, *The Person and the Common Good*, p. 45.